

**Περὶ τῆς ψαλτικῆς καὶ ἔκφωνητικῆς παραδόσεως
τῶν Οἴκων τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου¹**

Ἀχιλλεὺς Γ. Χαλδαιάκης

Α΄

Σχετικὰ μὲ τὴν ψαλτικὴν παράδοση τῶν Οἴκων τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου, πρέπει κατ' ἀρχὰς νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι ὑπάρχει μιὰ ἐξαιρετικὰ εὐρεῖα βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ μουσικὴ παράδοση, καταγλαϊσμένη μὲ παμπληθεῖς, ἐκτενεῖς-ἐκτενεστάτες, καλοφωνικὲς συνθέσεις, θησαυρισμένες σὲ πολυπληθεῖς χειρόγραφους κώδικες, τὰ γνωστὰ *Οἰκηματάρια*, καὶ καταστρωμένες στὴν ἔκφραση τοῦ κοντακαριακοῦ μέλους τῆς παπαδικῆς μελοποιίας.

Συγκεκριμένα, κατὰ τὴ βυζαντινὴν περίοδο ἐντοπίζονται ἐνδιαφέρουσες μελοποιήσεις μεμονωμένων Οἴκων τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου, ἀπὸ τοὺς μελουργοὺς Μιχαὴλ Ἀνεώτη, Ἰωάννη Γλυκὺ, Νικηφόρο Ἡθικό, Ἰωάννη Κουκουζέλη, Ξένο Κορώνη, Ἰωάννη Τζακνόπουλο, Μανουὴλ Χρυσάφη, κυρίως, ὅμως, ἐκπονοῦνται οἱ δύο πρῶτες ἐπώνυμες μελοποιήσεις πλήρους τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου ἢ περιήρημη, ἡ ξακουστὴ καὶ πολυδιαδεδομένη σύνθεση Ἰωάννου τοῦ Κλαδά, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐξίσου σημαντικὴ μελοποίηση Ἰωάννου ἱερέως τοῦ Πλουσιαδηνοῦ, τὴν ὁποία πρόσφατα ἀπεκάλυψε ἡ ἔρευνα.

Ὄμοιοτρόπως συνεχίζεται ἡ παράδοση καὶ κατὰ τὴ μεταβυζαντινὴν περίοδο, ὅπου καὶ πάλι ἀπαντοῦν εὐάριθμοι μελουργοί, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, οἱ Παναγιώτης ὁ Νέος Χρυσάφης, Μπαλάσης ἱερεὺς καὶ νομοφύλαξ, Ἀντώνιος ἱερεὺς καὶ Οἰκονόμος, Πέτρος Μπερεκέτης, Πέτρος Πελοποννήσιος, Παρθένιος Μετεωρίτης, Δημήτριος Λώτος, οἱ ὁποῖοι καταγίνονται μὲ τὴ μελοποίηση μεμονωμένων Οἴκων τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου. Τὸ μουσικολογικὸ, ὅμως, ἐνδιαφέρον μεταπίπτει εὐλόγα σὲ δύο ἀκόμη πλήρεις μελοποιήσεις τῶν εἰκοσιτεσσάρων Οἴκων τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου, πὸν φιλοπονοῦνται, μάλιστα, σὲ περιφερειακὰ μουσικὰ κέντρα τὴν Κρήτη καὶ τὴν Λάρισα. Ἡ ἀναφορὰ, βεβαίως, ἐδῶ γιὰ τὶς συνθέσεις Βενεδίκτου τοῦ Ἐπισκοποπούλου καὶ Ἀναστασίου τοῦ Ραφανιώτου ἀντιστοιχῶς.

Ἀπὸ τὴν ὀγκώδη αὐτὴ μελικὴ παραγωγή, μόνον ἡ σύνθεση Ἰωάννου λαμπαδαρίου τοῦ Κλαδά ἀλλὰ καὶ ὀρισμένα ὁμοειδῆ ποιήματα τῶν Ἰωάννου Κουκουζέλη, Μανουὴλ Χρυσάφη, Μπαλασίου ἱερέως, Πέτρου Μπερεκέτη καὶ Πέτρου Πελοποννήσιου παραδόθηκαν ἐξηγημένα στὴ Νέα Μέθοδο τὸ σύνολο, πάντως, τῶν συγκεκριμένων συνθέσεων παραμένει -ἐκτὸς δύο ἐξαιρέσεων- ἀνέκδοτο. Πρόκειται, ἀναμφίβολα, περὶ πραγματικῶν "μουσικῶν θησαυροφυλακίῶν", ἀγνώστου δυστυχῶς στοὺς πολλοὺς, τὸ ὁποῖο, βεβαίως, μὲ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἀπασχολεῖ τὴ σύγχρονη μουσικολογικὴ ἔρευνα. Καὶ πρέπει ἐδῶ νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι τὸ πολυπληθὲς σχετικὸ ὕλικὸ εἶναι πλέον εὐκόλα προσβάσιμο καὶ πρόσφορο γιὰ περαιτέρω μελέτη, χάρις στὴ λαμπρὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τῆς νέας διδάκτορος τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κυρίας Φλώρας Κρητικοῦ, διατριβὴ πὸν πρόσφατα ὑποβλήθηκε στὸ Τμῆμα Μουσικῶν Σπουδῶν καὶ ἀξιολογήθηκε ὡς ἀρίστη¹.

¹ Παρέμβαση στὴ διημερίδα "Ἐκφωνητικὴ Σημειογραφία καὶ Πράξι" (Περὶ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος - Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Ἀθῆναι, 9-11 Νοεμβρίου 2001), κατὰ τὴν δ' συνεδρία "Ἡ ἐκφωνητικὴ ἀπαγγελία τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου καὶ τοῦ Κοντακίου τῶν Χριστουγέννων".

¹ Βλ. Φλώρας Κρητικοῦ, *Ὁ Ἀκάθιστος Ὑμνος στὴ βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ μελοποιία*, Ἀθήνα 2001 [ἀνέκδοτη μὲ τὴν εὐγενῆ παραχώρηση τῆς συγγραφῆς], ὅπου (καὶ κυρίως στίς σσ. 13-49, 83-89, 95-99 [χειρόγραφη παράδοση τῶν Οἰκηματῶν], 110-162, 204-213 [μελικὴ παραγωγή βυζαντινῆς περιόδου (στίς σσ. 150-162 περὶ τῆς συνθέσεως Ἰωάννου τοῦ Πλουσιαδηνοῦ)], 163-191, 214-219 [μελικὴ παραγωγή μεταβυζαντινῆς περιόδου] καὶ 192-200 [ἐξηγήσεις]) ἀναπτύσσονται ἐκτενέστερα, ὑποστηριγμένα καὶ μὲ τὴν ἀπαραίτητη βιβλιογραφικὴ τεκμηρίωση, ὅσα πολὺ συνοπτικὰ ἐξετέθησαν ἀνωτέρω. Νὰ προστεθεῖ μόνον ἐδῶ ὅτι τὶς μνημονευθεῖσαι δύο ἐξαιρέσεις ἐκδομένων Οἴκων τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου στοιχειοθετοῦν οἱ Οἴκοι: *Σῶσαι θέλων τὸν κόσμον* Ἰωάννου τοῦ Κλαδά (τὸν ὁποῖο δημοσίευσσε ὁ Γρ. Θ. Στάθης,

Ἀπὸ τὰ ἀδρομερῶς ἐκτεθέντα ἐδῶ δεδομένα τῆς περὶ τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς μουσικῆς παραδόσεως ἔχω προσωπικῶς τὴν πεποιθήση ὅτι δύο καίρια καὶ οὐσιαστικὰ στοιχεῖα μεταλαμπαδεύονται ἀβίαστα στὴν ἀντίστοιχη σύγχρονη μουσικὴ κατάσταση καὶ κανοναρχοῦν ὄχι μόνον τὸ μέτρο τῆς εὐθύνης μας ἔναντι τῶν προγενεστέρων ἀλλὰ καὶ τὴν ἐνδεδειγμένη σήμερα μελικὴ συμπεριφορὰ μας:

✦ 1 ✦

Ἐν πρώτοις τὸ ἦθος ἢ φρόνηση, ἢ σύνεση καὶ κυρίως ἢ γνώση, ὡς ἀρετὲς ποῦ διέκριναν συλλήβδην τοὺς μνημονευθέντες μελουργοὺς εἶναι ἰδιαίτερα διδακτικά, ἐγγενῆ ἢ ἐπίκτητα, χαρίσματα γιὰ τοὺς συγχρόνους ἱερεῖς καὶ ψάλτες. Γιὰ νὰ περιγραφεῖ καὶ κατανοηθεῖ αὐτὸ τὸ ἰδιαίτερο ἦθος εἶναι χρήσιμες ἐδῶ ὀρισμένες μαρτυριές ἔτσι, γιὰ παράδειγμα, σχετικὰ μὲ τὴν πρώτην περίοδο τῆς περὶ τὸν Ἀκάθιστο Ὑμνο μελικῆς δραστηριότητος, ἐνδεικτικὴ καὶ πολυσήμαντη εἶναι ἡ ἀκόλουθη παρατήρησις τοῦ βυζαντινοῦ μαῖστορος Μανουὴλ Δούκα λαμπαδαρίου τοῦ Χρυσάφη, καταγεγραμμένη στὴ γνωστὴ θεωρητικὴ συγγραφὴ του:

"Τῶν οἰκῶν δέ γε πρώτος ποιητὴς ὁ Ἀνεώτης ὑπῆρξε καὶ δεύτερος ὁ Γλυκὺς, τὸν Ἀνεώτην μιμούμενος ἔπειτα τρίτος ὁ Ἠθικὸς ὀνομαζόμενος, ὡς διδασκάλους ἐπόμενος τοῖς προειρημένους δυσὶν καὶ μετὰ πάντας αὐτοὺς ὁ χαριτώνμουσος Κουκουζέλης, ὅς εἰ καὶ μέγας τῷ ὄντι διδάσκαλος ἦν καὶ οὐδενὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ παραχωρεῖν εἶχε τῆς ἐπιστήμης, εἶπετο δ' οὖν ὁμῶς κατ' ἔχνος αὐτοῖς καὶ οὐδέν τι τῶν ἐκείνοις δοξάντων καὶ δοκιμασθέντων καλῶς δεῖν ὤφειτο καινοτομεῖν. διὸ οὐδὲ ἐκαινοτόμει. ὁ δὲ λαμπαδάριος Ἰωάννης, τούτων ὕστερος ὢν καὶ κατ' οὐδέν ἐλαττούμενος τῶν προτέρων, καὶ αὐταῖς λέξεσι γράφων ἰδίᾳ χειρὶ, ἔφη Ἀκάθιστος ποιηθεῖσα παρ' ἐμοῦ Ἰωάννου λαμπαδαρίου τοῦ Κλαδᾶ, μιμούμενη κατὰ τὸ δυνατὸν τὴν παλαιὰν ἀκάθιστον. καὶ οὐκ ἠσχύνετο γράφων οὕτως, εἰ μὴ μᾶλλον καὶ ἐσεμνύνετο καὶ τοῖς λοιποῖς ὡσπερ ἐνομοθετεῖ διὰ τοῦ κατ' αὐτὸν ὑποδείγματος τοῦ τῶν παλαιότερων ζήλου μηδὲ ὀλίγως ἐξίστασθαι, μηδὲ καινοτομεῖν τι παρὰ τὰ καθάπαξ δόξαντα καλῶς ἔχειν αὐτοῖς".²

Ἡ καταλογογράφησις τῶν χειρογράφων βυζαντινῆς μουσικῆς τοῦ Ἁγίου Ὄρους [...], Ἀθῆναι 1973, σσ. 187-188 (τοῦ προσαρτήματος) καὶ Ξένον τόκον ἰδόντες Πέτρον λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου (ὁ ὁποῖος κατὰ μὲν τὴν ἐξήγησιν Γρηγορίου τοῦ Πρωτοψάλτου δημοσιεύθηκε στὴν περίφημη μουσικὴ ἐκδόσιν Πανδέκτη τῆς ἱερᾶς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνοδίας τοῦ ὄλου ἐνιαυτοῦ, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Ἰωάννου λαμπαδαρίου καὶ Στεφάνου Α' Δομειστίκου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃς Ἐκκλησίας, τόμος 3, περιέχων τὰ μέγιστα μαθήματα τῆς τε Παπαδικῆς καὶ τοῦ Μαθηματαρίου, ἐν Κωνσταντινουπόλει αἰῶνα' [1851], σσ. 268-283, κατὰ δὲ μία νεώτερη ἐξήγησιν τοῦ διδασκάλου Σίμωνος Καρὰ καταχωρήθηκε στίς ἀκόλουθες μουσικῆς ἐκδόσεις Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῆς Ἐθνικῆς Μουσικῆς, Πανομοιοτυπὸς ἐκδόσις ἔργων τοῦ διδασκάλου τῆς Ἐθνικῆς Μουσικῆς Σίμωνος Ἰ. Καρὰ, Σειρὰ πρώτη, Βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ 1. Ἀκολουθία τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου, Ἀθῆναι 1994, σσ. 286-323 [ἔπου, στή σ. 286, καὶ ἡ ὑποσελίδια σημείωσις τοῦ Καρὰ "ἐξήγησα ἐν παραβολῇ πρὸς τὸν ὑπ' ἀρ. 31 κωδικά μου, ἰδιοχειρον Πέτρον Πρωτοψάλτου"] καὶ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῆς Ἐθνικῆς Μουσικῆς, Σίμωνος Ἰ. Καρὰ, Ἡ ἀκολουθία τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου, Ἀθῆναι 1999, σσ. 123-139 [στὴν πρώτη ἐκδόσιν ὁ Οἶκος παρατίθεται μετὰ διπλῆς συνηχητικῆς γραμμῆς, ἐνῶ στὴ δευτέρῃ σὲ ἀπλῆ μουσικὴ γραφῆ]). Πρόσφατα κυκλοφορήθηκε καὶ ὁ Οἶκος Ψάλλοντες σου τὸν τόκον Πέτρον μελωδοῦ τοῦ Μπερεκέτη, ὑπὸ τὴ γενικὴ ἐπιμέλεια τοῦ Μανόλη Κ. Χατζηγιακουμῆ, Μνημεῖα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, Σῶμα πρῶτο, Ὀκτώηχα μέλη καὶ συστήματα, Τόμος III, 5 & 6 Ψάλλοντες σου τὸν τόκον Πέτρον Μπερεκέτη (ἀκμὴ 1680-1710), Ἀθῆναι 2001, ὅπου στοὺς μὲν δύο ψηφιακοὺς δίσκους τῆς ἐκδόσεως τὸν Οἶκο ψάλλουν οἱ Ἁγιορείτες μοναχοὶ Ἀντίπας καὶ Ἀμφιλόχιος, στὸ δὲ συνοδευτικὸ αὐτῆς βιβλίδιο καταχωρίζονται, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, μουσικολογικὰ σχόλια γιὰ τὸ μέλος (σσ. 13-28), καθὼς καὶ πληρὲς τὸ μουσικὸ κείμενο τῆς ἐν λόγῳ συνθέσεως (σσ. 37-116) ἀπὸ τὸν κωδικὰ ΕΒΕ-ΜΠΤ 754, φφ. 285ν-305ν.

² Βλ. Μανουὴλ τοῦ λαμπαδαρίου καὶ Χρυσάφη, "Περὶ τῶν ἐνθεωρουμένων τῆ ψαλτικῆς τέχνης καὶ ὧν φρονοῦσι κακῶς τινες περὶ αὐτῶν", στὴν κριτικὴ ἐκδόσιν τοῦ Dimitri E. Conomos, *The treatise of Manuel Chrysaphes the lampadarios: on the theory of the art of chanting and on certain erroneous views that some hold about it (Mount Athos, Iviron Monastery MS 1120 [July, 1458])*. (Corpus scriptorum de re musica II), Wien 1985, σ. 44, σσ. 143-160.

Ἰδιαίτερα εὐγλωττη εἶναι, ὁμοίως, καὶ ἡ ἀρκτική ἀναγραφή τῆς συνθέσεως τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου Ἰωάννου ἱερέως τοῦ Πλουσιαδηνοῦ, ὅπως παραδίδεται στὸν μοναδικό, πρὸς τὸ παρὸν γνωστό, κώδικα ποὺ μᾶς γνωρίζει τὸ συγκεκριμένο ποίημα:

Ἀκάθιστος ἀκολουθία ψαλλομένη τῆς Σ' τῆς Ε' ἑβδομάδος τῆς ἀγίας καὶ μεγάλης Τεσσαρακοστῆς καὶ Μαρτίου ταῖς κε' εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου πονηθεῖς παρὰ κυροῦ Ἰωάννου ἱερέως τοῦ Πλουσιαδηνοῦ ἄρχοντος τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ πρωτοπαπᾶ τῆς περιωνύμου τῶν νήσων Κρήτης. Μὴ νομισάτω τις ὅτι καταφρονῶντες τοὺς παλαιοὺς ἐκείνους καὶ μακαρίους ἄνδρας ἐποίησαμεν τοὺς οἴκους τούτους, ἐπειδὴ παρ' ἐκείνων πεποιήνται καὶ κάλλιστα καὶ γὰρ ἄδειαν ἕκαστος ἔχει μόνον εἰ δυνατό ποιεῖν ὅπερ βούλεται. ὥσπερ εὐρίσκομεν τῶν παλαιῶν τὸ αὐτὸ ἕκαστον διαφόρως ποιήσαντα ὡς τὸ Ἰνα τί καὶ Κορώνης καὶ Κουκουζέλης καὶ τὸ Ἀκατάληπτόν ἐστι καὶ Κουκουζέλης καὶ λαμπαδάριος καὶ ἄλλα πλείστα. ἄλλο τι ἐν τοῖς παλαιοῖς οἴκοις δύο τινὰ εἰσιν πρῶτον ὅτι ἐκείνοι τεχνικότερως καὶ ἀκριβεστέρως ποιήσαι βουλόμενοι ἀπέτυχον τοῦ ἠδέος τῆς ἀκροάσεως δεύτερον ὅτι οὐ πάντα τὰ γράμματα τῶν οἴκων ἐποίησαν ὅθεν ἡμεῖς τῆ ὁμαλῆ καὶ ἠπία θέσει διὰ τὸ ἠδονικὸν τῆς ἀκροάσεως μελουρήσαντες, καὶ πάντα τὰ γράμματα ἐποίησαμεν³.

Ὑπὸ τοῦ ἰδίου πνεύματος διακατέχεται, τέλος, καὶ ὁ Βενέδικτος Ἐπισκοπόπουλος ἰδοὺ πῶς περιγράφεται ἡ ἔγνοια καὶ τὸ μέλημα ποὺ τὸν ὀδήγησε στὴν ἐκ νέου μελοποίηση τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου, στὸν μοναδικό, πρὸς τὸ παρὸν καὶ πάλι γνωστό, ἀγιορειτικὸ κώδικα ποὺ διέσωσε τὴ συγκεκριμένη σύνθεση:

Κυροῦ Βενεδίκτου τοῦ Ἐπισκοποπούλου οἱ εἰκοσιτέσσαρες οἴκοι τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, ποιηθέντες παρὰ τινων παλαιῶν διδασκάλων ἐντέχνως καὶ μεθοδικῶς, πλὴν δὲ εἰς πλάτος, καὶ διὰ τοῦτο οἱ νῦν οὐ ψάλλουσιν ταύτους λέγω δὲ διὰ ραθυμίαν, ἔτεροι πάλιν διὰ ἀπραξίαν (τοσοῦτον παρὰ πάντων ἀργῶσι). Ἔδοξε γοῦν κάμοι ἵνα μὴ ἀνενέργητοι μείνωσι εἰς τὸ ἐξῆς, παρὰ τινων εὐλαβῶν, εἰς δόξαν αὐτῆς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, ἀλλὰ μᾶλλον ψάλλεσθαι, Βενεδίκτῳ προσβυτέρῳ τῷ Ἐπισκοποπούλῳ συνθέσαι καὶ γράψαι ὡς ἐν βραχεῖ ἐπακολουθῶν τὰς ἐκείνων μεθόδους, καὶ τοῦτο οὐ καταφρονῶν ἐκείνους, ἀλλὰ μᾶλλον ἐπαινῶν καὶ μακαρίζων τὰ πλείστα⁴.

Ἐάν, λοιπόν, ἕνας μελουργὸς τοῦ διαμετρήματος τοῦ Κουκουζέλη "οὐδόλως ἐκαινοτόμει", ἔαν ὁ μὲν Ἰωάννης ὁ Κλαδᾶς "οὐκ ἤσχύνετο εἰ μὴ μᾶλλον καὶ ἐσεμνύνετο" μμυσόμενος τοὺς παλαιότερους διδασκάλους, ὁ δὲ Βενέδικτος Ἐπισκοπόπουλος "ἐπηκολούθει καὶ οὐ κατεφρόνει τὰς ἐκείνων μεθόδους" καὶ ἔαν, τέλος, ὁ Πλουσιαδηνὸς "ἀπολογεῖται" σχεδὸν γιὰ τὴν ἰδική του νέα μελοποίηση, σημειώνοντας ἐναγωνίως "μὴ νομισάτω τις ὅτι καταφρονῶ τοὺς παλαιοὺς ἐκείνους καὶ μακαρίους ἄνδρας", ἀντιλαμβανόμεστε συνεκδοχικὰ ποιὰ πρέπει νὰ εἶναι σήμερα ἢ δική μας στάση.

✱ 2 ✱

Μιὰ δεύτερη χρησιμώτατη μουσικὴ πληροφορία ποὺ ἀντλοῦμε ἀπὸ τὴν ὅλη παραδίδονται μελοποιημένες οἱ παντοῖες καλοφωνικὲς συνθέσεις τῶν Οἴκων. Προσεκτικὴ παρατήρηση τοῦ συνόλου τῶν ὑφισταμένων ποιημάτων μᾶς πείθει ὅτι ὁ ἦχος ποὺ σαφῶς ὑπερτερεῖ εἶναι ὁ τέταρτος, στίς ποικίλες του ἐκδοχῆς αἴφνης, σὲ ἦχο πλάγιου τοῦ τετάρτου μελοποιεῖται σταθερά (ἐκτὸς δύο ἐξαιρέσεων) τὸ προοίμιο τοῦ κοντακίου τὸ

³. Βλ. Σινά 1575, φφ. 4r-4v.

⁴. Βλ. Κουτλουμουσίου 448, φ. 2r.

γνωστό· Τῆ Ὑπερμάχῳ στρατηγῶ τὰ νικητήρια γενικώτερα, ὅμως, στή διατονική του μορφή, ὡς κύριος ἢ πλάγιος, ἀλλὰ καὶ στή χρωματική του ἐκδοχή, ὑπὸ τὸ χρῶμα τοῦ δέματος τοῦ νενανῶ, ὁ τέταρτος χαρακτηρίζει τὶς περισσότερες συνθέσεις τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου, ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν, ἄλλωστε, "θεοτοκίος" ἦχος⁵.

Β'

Ἡ σύγχρονη (ἐκφωνητική πλέον καὶ ὄχι ψαλτική) μουσική παράδοση τῶν Οἴκων τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου εἶναι γνωστή καὶ οἰκεία σὲ ὅλους μας καί, καθὼς θὰ ἀποτελέσει τὸ ἀντικείμενο τῆς συζητήσεως ποὺ στή συνέχεια προσδοκᾶται νὰ διεξαχθεῖ, ἡ παρούσα προοιμιακὴ τοποθέτηση θὰ περιορισθεῖ σὲ γενικὲς μόνον ἐπισημάνσεις.

* I *

Προξενεῖ, κατ' ἀρχάς, ἰσχυρὴ ἐντύπωση τὸ γεγονὸς ὅτι ὅσοι κατὰ τὸ παρελθὸν ἀσχολήθηκαν μουσικολογικὰ μὲ τὸ συγκεκριμένο θέμα σκιαγράφησαν τὴν ὑφισταμένη κατάσταση μὲ τὰ πλέον μελανὰ χρῶματα: "νέον ὕφος καὶ νέα ἦθη μουσικὰ τείνουν ν' ἀφανίσουν τὴν παλαιὰν ἐμμελῆ ἀπαγγελίαν τῆς Ἐκκλησίας μας, δημιουργοῦντα κνκεῶνα ἀκουσμάτων, μὴ συμβάλλοντα εἰς τὴν μουσικὴν ἐνότητα ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ λατρείᾳ", ἔγραψε σχετικὰ ὁ μακαριστὸς διδάσκαλος Σίμων Καράς⁶, ἐνῶ ὁ καθηγητὴς Γρ. Θ. Στάθης παρατήρησε παρεμφερῶς ὅτι "ἡ μελικὴ ἐπιτήδευση καὶ ἡ ποικιλία τῶν κλιμάκων στὶς ὁποῖες ψαλμωδεῖται [ὁ Ἀκάθιστος] ἀπ' τὴ πλειονότητα τῶν κληρικῶν στοὺς ναοὺς τῆς Ἑλλάδος, ὀδηγοῦν σὲ ὑπερβολὲς καὶ ἀπομακρύνουν ἀπ' τὴ σεμνὴ ἀπαγγελία τῶν οἴκων"⁷. Τέλος, ὁ καθηγητὴς Ἀντώνιος Ἀλυγιζάκης, σὲ πρόσφατη σχετικὴ ἀνακοίνωσή του, ὀμιλεῖ γιὰ τὴν "ἀσυδοσία τῆς μουσικῆς ἐκφώνησης τῶν οἴκων τοῦ ἀκαθίστου ὕμνου καὶ τῶν ἐφυμνίων του "Χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτέ" καὶ "Ἀλληλούια" [πού] ἐγείρει προβληματισμὸ γιὰ τὸν θεολογικὸ χαρακτήρα καὶ τὴν αἰσθητικὴ τῆς λειτουργικῆς μουσικῆς"⁸.

⁵ Αναλυτικὴ καταγραφή τῶν ἠχων κατὰ τοὺς ὁποίους ἔχουν διαχρονικὰ μελοποιηθεῖ οἱ Οἴκοι τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου βλ. στὴ μνημονευθεῖσα διατριβὴ τῆς Φλώρας Κρητικῆ, κυρίως σσ. 113-191 καὶ 220-223. Ἄς διευκρινισθεῖ, εἰδικώτερα, ἐδῶ ὅτι οἱ ἀνωτέρω ἐπισημανθεῖσες δύο ἐξαιρέσεις τοῦ γενικοῦ κανόνος τῆς εἰς ἦχον πλ. δ' μελοποιήσεως τοῦ προοιμίου Τῆ Ὑπερμάχῳ... καταγράφονται μόνις κατὰ τὸ β' ἡμῖσι τοῦ ιη' αἰῶνος, πρῶτον ἀπὸ τὸν ἱερομόναχο Παρθένιο τὸν Μετεωρίτη (ὁ ὁποῖος παραδίδει σύνθεση σὲ ἦχο α') καὶ δεύτερον ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιο Ραφανιώτη (ὁ ὁποῖος μελοποίησε τὸ ἐν λόγῳ προοίμιον σὲ ἦχο βαρύ). Ἀντίθετα ἀπὸ τὴ σύνθεση Ἀναστασίου τοῦ Ραφανιώτου (ἡ ὁποία παραμένει ἀνεξεγήγητη στὴ Νέα Μέθοδος καὶ, βεβαίως, ἀνέκδοτη), ἡ ἀντίστοιχη Παρθενίου τοῦ Μετεωρίτου ἐξηγήθηκε, πρὸ δεκαετίας περίπου, ἀπὸ τὸν Γρ. Θ. Στάθη καὶ δημοσιεύθηκε, μάλιστα, σὲ ὀκτώ (α'-η') σελίδες, παρέμβλητες στὴν ἀκόλουθη ἐκδόση Τερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἱδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Πρόγραμμα. Ἡ μουσικολογικὴ σπουδὴ Παρθένιος ἱερομόναχος Μετεωρίτης (δ' τέταρτο ΙΗ αἰῶνος) ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του, Παρασκευή 12 Νοεμβρίου 1993, 7.30-9.00 τὸ βράδι, Μεγάλῃ Αἴθουσα Τελετῶν Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Κεντρικὸν Κτίριον-Προπύλαια. Σημειῶν ἐπιπροσθέτως, γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ πράγματος, ὅτι στὸν πρῶτο τόμο τῆς μουσικῆς ἐκδόσεως Πανδέκτη τῆς ἱεράς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνωδίας τοῦ ὄλου ἐνιαυτοῦ [...], ἐν Κωνσταντινουπόλει αἰών' [1850], σσ. 392-406, δημοσιεύεται ἐπίσης τὸ προοίμιον Τῆ Ὑπερμάχῳ... τῆς Ἀκαθίστου ἀκολουθίας Ἰωάννου τοῦ Κλαδά (ἐκεῖθεν ἀναδημοσιεύθηκε καὶ στὸ τῶν ἐκδόσεων Βασιλείου Ρηγοπούλου-β' τεύχος τοῦ α' τόμου τοῦ Ταμείου Ἀνθολογίας, Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 513-527).

⁶ Βλ. Σίμωνος Καρά, κείμενο στὸ ὀπισθόφυλλον τοῦ δίσκου βινυλίου τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῆς Ἐθνικῆς Μουσικῆς Ἡ ἀκολουθία τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου, SDNM 107 [1974].

⁷ Βλ. Γρ. Θ. Στάθη, κείμενο στὸ φυλλάδιον τοῦ διπλοῦ δίσκου βινυλίου τοῦ Ἑλληνικοῦ Πολιτιστικοῦ Κέντρου Λονδίνου Ὁ Ἀκάθιστος Ὑμνος καὶ ἡ Σταυροπροσκύνηση. Ἡ Γ' Στάσις τῶν Χαιρετισμῶν στὴν Παναγία τῶν Βλαχερνῶν καὶ ἡ Σταυροπροσκύνηση στὸν πάνσεπτο πατριαρχικὸ ναὸ στὴν Κωνσταντινούπολη, ΟΠΚ 106/107 [1984], σ. 8.

⁸ Βλ. Ἀντώνιος Ε. Ἀλυγιζάκης, "Ἡ ἐκφωνητικὴ ψαλτικὴ πράξις τὰ "χῦμα" καὶ τὰ "ἐκφώνως" ἀναγνωστικά", Θεωρία καὶ Πράξις τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης, Πρακτικὰ Α' Πανελληνίου Συνεδρίου Ψαλτικῆς Τέχνης (Ἀθήνα, 3-5 Νοεμβρίου 2000), Ἀθήνα 2001, σ. 97.

* 2 *

Είναι, νομίζω, προφανές ότι οι ευθύνες προβάλλουν άμφοτέρωθεν' εκ μέρους των κληρικών μας, και δη των μουσικολογιστών, οι περισσότεροι των οποίων δεν άπαγγέλλουν αλλά ψάλλουν τους Οΐκους του Ακαθίστου Ύμνου και μάς παρωθοῦν ἐνίοτε να παραφράσουμε τα λόγια εκείνα με τα όποια ο Άλέξανδρος Παπαδιαμάντης έπισφραγίζει την άκρως χαριτωμένη σκιαγράφηση της μορφής του κύριου Άλεξανδρή του ψάλτου "προκριωτέρα ή άμουσία της δοκησιμουσίας"⁹. Άλλα και εκ μέρους των ψαλτών μας, ο υπερβάλλον ζήλος των οποίων τους οδηγεί όχι μόνον σε μελικές έκτροπές επί συγκεκριμένων σημείων του προσαλλομένου κανόνος Ίωσήφ του ύμνογράφου, αλλά κυρίως σε παραχάραξη του παραδεδομένου μέλους των έφυμνίων Χαΐρε, νύμφη άνύμφευτε και Άλληλούια, με την έπιβολή υπερβολικών και έξωγενών μουσικών ψιμυθίων, χάριν φωνητικής έπιδείξεως και έντυπωσιασμού. Ο λόγος έδώ θα ήταν δυνατόν να τεκμηριωθεί με πληθώρα παραπομπών στις παμπληθείς σχετικές εκδόσεις, δηλαδή μουσικά βιβλία, κασέτες, δίσκους βινυλίου και ψηφιακούς δίσκους επί του παρόντος, πάντως, παρακάμπω αυτό το έγχείρημα.

Ίδού, λοιπόν, όρισμένα θέματα προς συζήτηση και περαιτέρω προβληματισμό σε κάθε περίπτωση, το ζητούμενο δεν μπορεί να είναι άλλο από την τοποθέτηση της άκολουθίας του Ακαθίστου Ύμνου στις όρθες μουσικολογικές βάσεις της, που διακρίνουν το ψαλτικό από το έκφωνητικό τμήμά της ή σαφής ψαλμώδηση του κανόνος κατά σύντομο ή άργο είρμολογικό μέλος που καθορίζεται συγκεκριμένα από τους δεδομένους είρμούς, καταστέφεται από το άργο παπαδικό-κοντακαριακό μέλος του προοιμίου Τη Ύπερμάχω, τη μόνη ουσιαστικά ανάμνηση-άπόηχο της παλαιάς μουσικής παραδόσεως του είδους ή λιτή και άνεπιτήδευτη έμμελής άπαγγελία των Οΐκων του Ακαθίστου (και των εύχων Άσπιλε-Και δός έαν ή άκολουθία τελείται, ως συνήθως, μετά Άποδείνουν) στο δεύτερο μέρος της άκολουθίας, ύποκρουομένη από τα άπέρριττα άνακλώμενα έφυμνία, ίκανοποιεί -άδέσμευτη από όποιαδήποτε μελική έξάρτηση- τον πόθο προς άνύμνηση της Θεοτόκου, κατά το γεγραμμένο "Σών έφυμνίων κόρος ου προσγίγνεται πιστοίς τοίς εύαγέσι, κόρη άνσεμνε τον πόθον πόθος άλλος διαδέχεται, προς αίνεσίν σου, μητερ, Λόγου άλλχε"¹⁰.

⁹ Προβλ. Αλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, "Στο Χριστό στο Κάστρο", εις Αλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, *Άπαντα* (κριτική έκδοση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος), τόμος δεύτερος, Άθήνα 1989, σ. 295.

¹⁰ Βλ. Θεοτοκάριον, ήτοι ύδαί και ύμνοι προς την Ύπεραγίαν Θεοτόκον και Αειπάροθενον Μαρίαν, υπό του Μητροπολίτου Πενταπόλεως Νεκταρίου, Διευθυντού της Έκκλησιαστικής Ριζαρείου Σχολής, έκδοσις δευτέρα έπιρξημένη, έν Άθήναις 1907, σ. 144, ύμνος ος', "Είς την Πανήμνητον Κόρην".

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος / 5

ΕΙΣΑΓΩΓΗ / 7

Ο μελοποιός και ο ψάλτης στην ελληνική ψαλτική τέχνη / 9

ΚΥΡΙΩΣ ΜΕΡΟΣ / 51

Σημειώσεις για το μάθημα «Μελοποιία-Μορφολογία τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς» / 53

ΕΠΙΜΕΤΡΟ / 101

Ένας πρώιμος “*doctor polyeleorum*”: Ἰωάσαφ ἱερομόναχος ὁ Διονυσιάτης / 103

Παράδοση καὶ νεωτερισμὸς στὸ πρόσωπο Πέτρον τοῦ Μπερεκέτη / 121

Ἀπὸ τὸ Τυπικὸ τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ὁρθρου: Ἡ ἐπιβολὴ ἐξωψαλμικῶν ποιητικῶν κειμένων στὸν ψαλμὸ τοῦ πολυελέου / 155

Πολυέλεος: Ἡ δευτέρα στάσις. Ἱστορία-Μορφολογία-Μελοποιία / 179

Περὶ τῆς ψαλτικῆς καὶ ἐκφωνητικῆς παραδόσεως τῶν Οἴκων τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου / 197

